

Horváth Lajos

A HORIZONTÁLIS HALLUCINÁCIÓ ÉS SARTRE HALLUCINÁCIÓ-KONCEPCIÓJÁNAK KRITIKÁJA AZ ÉSZLELÉS FENOMENOLÓGIÁJÁBAN*

Absztrakt

A tanulmány célja a horizontális hallucináció fogalmának tisztázása és összevetése Sartre és Merleau-Ponty hallucinációra vonatkozó nézeteivel. Az első részben röviden áttekintem Sartre hallucinációval kapcsolatos megállapításait. A második részben Merleau-Ponty nézeteit elemzem, aki Sartre-tól eltérően definiálja fenomenológiai szempontból a hallucinációkat. Végül pedig Matthew Ratcliffe horizontális hallucináció-koncepcióját szeretném bemutatni, amely leginkább Merleau-Ponty álláspontját tükrözi és fejleszti tovább, továbbá Husserl filozófiájának hatását is felfedezhetjük benne.

Kulcsszavak: hallucináció, észlelés, Sartre, Merleau-Ponty, fenomenológia

THE HORIZONTAL HALLUCINATION AND THE CRITIQUE OF SARTRE'S IDEA OF HALLUCINATION IN THE *PHENOMENOLOGY OF PERCEPTION*

Abstract

The aim of the paper is to clarify the concept of horizontal hallucination in comparison with Sartre's and Merleau-Ponty's views on hallucination. In the first part, I briefly review Sartre's views on hallucination. In the second part, I examine Merleau-Ponty's ideas, who provides a different approach to phenomenologically define hallucinations. Finally, Matthew Ratcliffe's concept of horizontal hallucination will be presented that reflects on and further develops Merleau-Ponty's position. In addition, it reveals the influence of Husserl's philosophy.

Keywords: hallucinations, perception, Sartre, Merleau-Ponty, phenomenology

Bevezetés

A hallucináció problémája különböző szempontokból vizsgálható. A hallucináció az akaratlagos képzeleti képekkel szemben önkéntelenül jelentkezik. Collerton és munkatársai a hallucinációt „akaratlan szenzoros észleletként” határozzák meg, de ehhez hozzátesszik, hogy nagyon nehéz a hallucinációs tapasztalat határait meghatározni (Collerton et al., 2020, p. 728). Wilkinson és munkatársai pedig azt hangsúlyozzák, hogy a hallucináció különböző kontextusai miatt annak jellegzetességei is változhatnak. A neurológiai zavarok, a neurodegeneratív betegségek, teljes pszichózis vagy szkizofreniform zavar esetén különböző típusú hallucinációs élményeket élnek át a

* A tanulmány az NKFIH K 138745 számú projekt támogatásával készült.

betegek. A szerzők úgy látják, hogy Merleau-Ponty *Az észlelés fenomenológiájában* az ún. szkizofreniform hallucinációkat elemezte (Wilkinson et al., 2022, pp. 227–228).

A filozófiai-pszichológiai elemzések is gyakran tematizálják a hallucináció problémáját. Például Edward S. Casey megkülönbözteti a hallucináció patológikus és nem patológikus formáit. A nem patológikus hallucinációk lehetnek az entopikus képek, az eidetikus képek és az utóképek. Casey a *déja vu* élményt is hallucinációnak tekinti a szinesztéziához hasonlóan. Továbbá megemlíti a hipnózis által kiváltott hallucinációkat is. A hallucináció az észlelés mellé helyezhető el, de patológiás megnyilvánulásairól beszélhetünk amennyiben helyettesíteni kezdi az észlelt tapasztalatot (Casey, 2003, pp. 73–74). Matthew Ratcliffe megkülönbözteti az ortodox, a filozófiai és a valódi hallucinációkat. Az ortodox hallucináció értelmében jelenlévőnek érzékelünk valamit, ami valójában nincs jelen. A hallucinációt az alany összetéveszti a valódi tapasztalattal (Ratcliffe, 2017, p. 192). A filozófiai és a valódi hallucináció egyaránt azt feltételezi, hogy a hallucinált tárgy vagy tartalom a megfelelő külvilág-beli ingerek hiányában áll elő.¹ A filozófiai hallucinációkkal gondolat kíséretében találkozhatunk. A filozófiai hallucináció egy metafizikai lehetőség. Olyan tapasztalat, amely megkülönböztethetetlen a veridikus észleléstől és hosszú távon is fennállhat. A filozófiai hallucinációkhoz hasonlóan a valódi hallucinációk is olyan észleletek, amelyek a megfelelő ingerek hiányában lépnek életbe. A valódi hallucinációk természetét a pszichiátriai és egyéb klinikai irodalom térképezte fel (Ratcliffe, 2017, p. 6). A hallucináció problémáját azonban nem feltétlenül az észlelés irányából kell megközelítenünk. Sartre a képzelet fenomenológiája szempontjából vizsgálta a hallucinációt.

Sartre és a hallucináció paradoxonai

Sartre két korai műve (*A képzelet* [1936] és *A képzeletbeli* [1940]) a képzelet és képzetudat jelenségeit elemzi filozófiai-pszichológiai szempontból.² Az utóbbi tanulmányban Sartre a hallucináció problémáját az álmokkal és a hipnagogikus képekkel együtt vizsgálja és a tudat patológikus működésének tekinti. Már *A képzelet* című, 1936-ban publikált tanulmányban megjelenik az *immanencia illúziójával* szembeni alapvető érv, mely szerint nincsenek és nem is lehetnek képek a tudatban. Képeket látni egy bizonyos tudattípus vagy tudatmód, de semmiképpen sem dologi lét a tudatban. A belső képek metafizikai posztulátuma helyett a tudat spontán képalkotó képességgel rendelkezik (Sartre, 2012, p. 109). A tudat rendelkezik egy má-

¹ Itt azonban érdemes megjegyezni, hogy a hallucinációs tapasztalat, különösen a pszichózis különféle formái estén, ráépülhet az észlelt tapasztalatra. Ebbe az irányba mutatnak majd Merleau-Ponty elemzései is. A pszichotikus páciens például lát egy ingerhalmazt, de olyan vizuális hallucinációja keletkezik, ami összeegyeztethetetlen az aktuális szituációval. A hallucinációk lehetnek önkéntelenek, de külső ingerek hatására is keletkezhetnek.

² *L'imagination* (A képzelet, 1936), *L'imaginaire* (A képzeletbeli, 1940)

gikus képességgel, mellyel eloldódik a valóságtól vagy, ahogy Daniel O'Shiel fogalmaz, a képzelet révén a valóság a valótlannal szennyeződik. A tudat átalakítja önmagát és a világot is (O'Shiel, 2011, p. 12). El kell oldódnunk a valóságtól ahhoz, hogy teret engedjünk a nem-valósnak.

Sartre amellet érvel a korábban említett műben (*A képzelet*, 1936), hogy nem képek egészítik ki az észlelést, hanem csak *előrevetítések* (például tudom, hogy fog kinézni az ajtón hamarosan belépő Pierre), illetve a *dolgok betöltetlen aspektusai* (husserli kifejezéssel élve leárvényosítások [*Abschattungen*]) követik és finomítják az észlelést (Sartre, 2012, p. 101). *A képzeletbeliben* (1940) Sartre téves pszichológiai doktrínának tartja azt az elképzelést, hogy hallucináció esetén képek vetülnek ki a külvilágra. Ez egy abszurd feltételezés. Sartre a hallucinációt a képtudat patológiás formájának tekinti, de ebből az is következik, hogy a hallucinált „képeknek” is transzcendens korrelátuma van. Azaz nem csak az észlelés, hanem a képtudat tárgya is külsődleges természettel bír, ami azt jelenti, hogy a kép tárgya saját térbeliséggel rendelkezik és közvetlenül valótlannak adódik. Az észlelt tárgyak számára egy végtelen tér adódik, amelyben az észleletek valóságosnak mutatkoznak. A „valóságosság” érzékeltetésére Sartre a husserl-i „Seinanspruch” kifejezést használja (Sartre, 2004, p. 148). Az észlelési tudat és a képtudat saját térszerkezettel rendelkezik és felváltják egymást. De vajon mi történik hallucináció esetén? Olyan hallucinációk esetén, amelyek nagyon közel állnak az észlelt élményekhez. Vajon összeolvadhat a kép tere az észlelés horizontjával? Janet és Dumas esettanulmányaira hivatkozva Sartre úgy gondolja, hogy nincs bizonyíték a két különböző térbeliség fúziójára (Sartre, 2004, p. 149).

A képzeletbeliben (1940) Sartre a hipnagogikus képek és az álom elemzésén keresztül vezeti be az *elbűvölt vagy fogoly tudat* koncepcióját. A test ellazul, az érzékek eltompulnak és már félálomban beindul a képalkotó tudat aktivitása. A tudat egyfajta autoszuggesztió áldozatává válik, engedi magát elbűvölni a hipnagogikus képek révén (Sartre, 1996, p. 130).³ A hipnagógia elemzése közben megjegyzi, hogy a képeket nem szemléljük, hanem el vagyunk bűvölve általuk. Amikor nem tudunk elaludni és arcokat látunk bele a tapéta arabeszkjeibe, akkor egyszerűen működésbe lép a képalkotó tudat aktivitása. (Sartre megjegyzi, hogy a belelátásnak ez a játékos formája akár „hallucinatorikus érzékelési tisztaságra” is szert tehet magas láz esetén). A létezés pozicionálása helyett a tudatban egy „játék-aktivitás” zajlik. A hipnagogikus képek lefolyását viszont egy paradoxon jellemzi. A nem-tétikus tudat „valamilyen módon tételezi a tárgyát [...] [a] leláncolt tudat rosszul érzi magát, mert mint

³ Napjaink idegtudománya viszont már nem vallja ezt a XIX. századból származó elméletet. A hipnagogikus képek és nappali ábrándozások az agy alapműködési hálózataival (*default mode network*) állnak kapcsolatban (Zhou & Lei, 2018). Sartre szuggesztibilitással kapcsolatos fejtegetéseit jobban megvilágítja a kristálygömb példája. A megváltozott körülmények, a beszűkült figyelem miatt Sartre nem zárja ki a lehetőségét annak, hogy az embernek víziói támadnak, ha sokáig, engedékenyen nézi a mágusok kristálygömbjét. A hipnagogikus képek esetén az entopikus fényfoltok indítják be a tudat spontaneitását és így a képek formálódását (Sartre, 2004, p. 49).

nem létezőt tételezi tárgyát. Mintha látna egy macskát, de mivel mindennek ellenére érzi, hogy a vízió belőle indul ki, nem tételezi létezőnek ezt a viszonyt. Innen ered a paradoxon. Látok valamit, de amit látok, az *semmi*.” (Sartre, 1996, p. 137) Az álomban viszont teljes a tudat leláncoltsága, a macska tárgyként pozicionálódik (Uo.). Az álom esetén teljes az elbűvöltség állapota és a fogság, még akkor is, ha ekkor a „valós kategóriája egyáltalán nem létezik.” Az álom egy fikció, amely teljesen megbabonázza a tudatot (Sartre, 2004, pp. 172–173). Fontos mozzanat, hogy sem az álom, sem a hallucináció esetén nem áll fenn az a lehetőség, hogy összekeverjük a képzeletbelit az észlelt tapasztalattal. Inkább csak arról van szó, hogy megváltozik a tudat noetikus aktivitása, intencionális attitűdje. A prereflexív tudat szintjén tudatában vagyunk az átélt jelenetek képzeletbeli jellegével.

A fenti tézisnek azonban ellentmond Sartre meszkalin-kísérletének utóhatása. Sartre *A képzeletbeliben* saját önkísérletét interpretálja és azt írja, hogy három felhőt látott a szobában, melyek azonnal eltűntek, amint rájuk irányította figyelmét. A hallucináció a tudat peremterületén keletkezik és prereflexív tudattal rendelkezünk annak valótlanágáról (Sartre, 2004, pp. 156–157). Az illékony három felhő alátámasztani látszik a tézist, mely szerint a képzeletbeli és az észlelt nem keverhető össze, nem olvad össze egymással.⁴ Amint azt Szummer is megjegyzi, Sartre nem teljesen őszinte a saját élményeivel kapcsolatban, hiszen az önkísérlet során egyrészt olyan benyomása támad, hogy az egész környezet megváltozik körülötte (például a kórterem sarkában már rákok nyüzsögnek) az élmény után pedig sokáig nagyon is élethű hallucinációk kínozzák (vö. Szummer, 2024, p. 219). Sőt amikor Simone de Beauvoir felhívja a kórházban és hogylétéről érdeklődik, Sartre azt mondja, hogy jókor jött a hívás mert éppen vesztésre állt az ördögghalakkal folytatott közdelemben. Továbbá grimaszoló páviánt hallucinál miközben vonaton utaznak, majd hosszú időn át mindenhova rákok követik. Sartre attól félt, hogy „hallucinációs pszichózis” áldozatává fog válni és eljön az idő, amikor valóban hinni fog abban, hogy igazi rákok trappolnak mögötte (de Beauvoir, 1960, p. 210). Mai terminológiával élve valószínűleg hallucinogén-indukált pszichotikus zavartól szenvedhetett. Boothroyd szerint Sartre meszkalin-kísérletének ellentmondásai megmutatják, hogy mégiscsak sérül a tudat Sartre által feltételezett transzparenciája. Korántsem bizonyos, hogy minden esetben rendelkezünk a hallucinált tárgyak valótlanágának prereflexív tudatával (Boothroyd, 2006, p. 143).

⁴ Sartre hallucinációként értelmezi a felbukkanó három felhőt, de nagyon valószínűnek tűnik, hogy ez az élmény egy átmeneti vizuális illúzió lehetett, amely jelenlévő tárgy, esemény vagy inger estén áll elő, és téves észlelésen vagy interpretáción alapul. (Blom, 2015, p. 30). A valódi hallucinációs tapasztalatok a kórházban folytatott kísérlet után keletkeznek. Érdekes módon Husserl nem kutatta az illúziók és hallucinációk kérdéskörét. Andrea Cimino szerint ez pusztán annak tudható be, hogy számára az észlelés vizsgálata volt az elsődleges és a perceptuális illúziók és hallucinációk másodlagosak (Cimino, 2019, p. 2).

Merleau-Ponty és a hallucináció

„A hallucinációk egy másik színpadon játszódnak le: nem az észlelt világ színpadán mennek végbe, hanem mintegy »rá vannak filmezve« arra.” (Merleau-Ponty, 2012, p. 367) Az alábbi idézet Merleau-Ponty főművéből, *Az észlelés fenomenológiájából* származik. Látszólag úgy tűnik, hogy Sartre álláspontja tükröződik itt vissza a hallucinált és az észlelt „világ” megkülönböztetéséről, de amint látni fogjuk, Merleau-Ponty hallucináció-konceptiója a megélt test körül összpontosul. Merleau-Ponty a hallucinációt az észleléssel veti össze és a testi tapasztalat szerepét hangsúlyozza annak keletkezésében. Sőt azt is állítja, hogy a legtöbb hallucináció testi érzetektől áll (szúrások, bizsergések stb.). Ez az állítás az újabb vizsgálatok alapján nem állja meg a helyét, a hallucinációk többsége inkább auditív hallucináció. Egy közelmúltbeli nagylétszámú online kutatás alapján a taktilis és olfaktorikus hallucinációk gyakorisága elenyésző a vizuálissal és az auditívval összehasonlítva (Linszen et al., 2022). A szkizofrénia-spektrum zavarokban szenvedő alanyoknál szintén dominál az auditív hallucináció a vizuálissal és a taktilissal szemben vagy éppen a multimodalissal összehasonlítva (Hare, 2021). Merleau-Ponty túldimenzionálja a taktilis hallucinációk gyakoriságát a rendelkezésére álló klinikai és fenomenológiai pszichiátriai irodalom alapján. A fenomenális testtel kapcsolatos elemzései viszont mégis megalapozták a horizontális hallucináció filozófiai-pszichológiai koncepcióját.

Merleau-Ponty szerint a hallucináció nem a személyközi világban játszódik le és a hallucinált dolog, illetve tartalom egy „implicit és artikulálatlan jelentés”. Az észleléssel szemben a hallucináció esetén nem egy intencionális megcélzás betöltődéséről van szó. A hallucináció illékony, átsiklik az időn és a világon anélkül, hogy mélysége és sűrűsége lenne. A szkizofrén (pontosabban szkizofreniform) hallucinációkat vizsgálva Merleau-Ponty megállapítja, hogy az alanyok el tudják különíteni a taktilis hallucinációt a valódi tűszúrástól, vagy meg tudják különböztetni a kertben hallucinált alakot az ugyanolyan öltözetben odaállított személytől (Merleau-Ponty, 2012, p. 367). Amint fentebb is láthattuk, ez talán igaz lehet a szkizofreniform tünetekre a szkizofrénia-spektrumon belül, de nem a szkizofrénia általános jellemzője.⁵ Aaron Mishara is felhívja rá a figyelmet, hogy a szkizofrénia esetén a külső és belső perspektívák megkülönböztetése súlyos nehézségekbe ütközik (Mishara, 2004). Ahogy a neuropszichológus Keefe fogalmaz: „a skizofrén betegeknek nemcsak a tünetek súlyosságának felismerése hiányozhat, hanem az az általános képesség is, hogy megfigyelői perspektívából tekintsenek önmagukra [...]. [N]em tudnak rugalmasan mozogni a belső és külső perspektívák között, mert képtelenek megtartani a különbséget a belsőleg vagy külsőleg generált események között.” (Keefe, 1998, p.

⁵ A fenomenológiai pszichiátria évtizedek óta vizsgálja a „kettős-könyvelés” lehetőségét, amely azt jelenti, hogy az alany képes bizonyos körülmények között a téveszme, hallucináció és a konszenzuális világ közötti különbségtévesztésre. Ez a jelenség azonban többnyire a szkizofrénia kezdeti (prodromális) stációjára jellemző (vö. Sass, 2017; Parnas et al. 2021).

144) A legtöbb szkizofréniától és szkizoaffektív zavartól szenvedő páciens a kognitív funkciók romlásától is szenved. Egy 2022-es vizsgálat alapján alacsonyabb azoknak a száma, akik megtartják a betegséget megelőző kognitív képességeiket vagy akár fejlődés jeleit mutatják (Parlar & Heinrichs, 2022). Merleau-Ponty az alkoholmegvonásos delíriumot is említi, melyben szintén hallucinációk fordulhatnak elő. Például az alany tengerimalacnak érzékeli az orvos kezét, de érzékeli is a különbséget a hallucináció és a valóság között, amint az orvos egy igazi példányt tart a kezében (Merleau-Ponty, 2012, p. 367). Ami nem tisztázott Merleau-Ponty elemzéseiben az az, hogy az általa említett hallucinációs élmények gyakran teljesen különböző pszichopatológiai kórképekből származnak. Nincs garancia arra, hogy a pszichózis enyhébb és súlyosabb formáiban vagy a delíriumban tapasztalható hallucinációk hasonló fenomenológiai sajátosságokat mutatnának. Collerton és munkatársai kimutatták, hogy a hallucinációk nem csak mentális betegségek estén, hanem normálisan funkcionáló szenzoros rendszernél is előfordulnak. A hallucinációk viszont nagyon különbözőek lehetnek. Vannak komplex és egyszerű alaktalan hallucinációk, mint például a vizuális foltok vagy egyszerű zajok. (*Az észlelés fenomenológiáját* olvasva úgy tűnik, hogy Merleau-Ponty különösen érdeklődött az utóbbiak iránt, amikor a hallucinációkat töredékes tapasztalatokként írta le.) A delíriumra az ún. *medikális* multiszenzoros hallucinációk jellemzők, míg a pszichózisban a jelentéssel bíró *pszichológiai*, multimodális hallucinációk jelennek meg. A neurológiai betegségekben fellépő hallucinációk szintén egy komplex tipológiával rendelkeznek (Collerton et al., 2020, pp. 728–729).

Hogyan lehetne a hallucináció tapasztalatát közvetíteni azok számára, akik sohasem éltek át patológikus hallucinációs élményeket? Ez egy olyan alapvető fenomenológiai kérdés, amely Sartre és Merleau-Ponty számára is jelentős volt. Sartre alapvetően a képzeleti képek túlszordulását és az esztétikai tapasztalat felfokozódását szerette volna szubjektív szempontból átélni balul sikerült önkísérletével. Sartre-al szemben Merleau-Ponty az önkísérletet nem tekinti a hallucináció megismeréséhez vezető „királyi útnak”. Sőt, Sartre meszkalin-kísérletével kapcsolatban megjegyzi, hogy a hallucinációt vizsgáló filozófus egy választás előtt áll: vagy megadja magát a hallucinációs nyomásnak és teljesen feloldódik az élményben, vagy pedig megőrzi a reflexív képességeit, ám a tanúságtétel – az élmény leírásának – lehetősége így is korlátozott marad. Merleau-Ponty szerint a hallucináció szituációba illesztve és dialógusokon keresztül érthető meg. Ki kell bontanunk a másik tapasztalatát a saját világunkban és el kell fogadnunk egy olyan világ létét, amelyben még a látomásoknak is helye van (Merleau-Ponty, 2012, p. 366).

Merleau-Ponty (2012) jelentősen korlátozza a hallucinációk variációit, amikor azt állítja, hogy „Minden hallucináció mindenekelőtt a saját test hallucinációja.” A fenomenális test rendelkezik azzal a speciális képességgel, hogy felidézi egy korábban átélt közeg „pseudo-jelenlétét” (p. 368). Mit jelent a pseudo-jelenlét felidézése? Sergio Benvenuto hangsúlyozza, hogy Merleau-Ponty a környezet helyett a „fictitious milieu” kifejezést használja. A „milieu” kifejezés itt nem objektív világot

jelent, hanem a világ egy lehatárolt részének középpontjára utal. Egy egyéni, szubjektív tájék reprodukciója zajlik a hallucinációban (Benvenuto, 2015, p. 180). Sartre-hoz hasonlóan Merleau-Ponty is különbséget tesz a hallucináció és az észlelés között. A hallucináció a multimodális észleletekkel szemben illékony és próteuszi jellegű vagy esetleg filmszerű jellegre tesz szert, miközben keresztülhalad a megélt téren és időn. Benvenuto azt is kiemeli, hogy Merleau-Ponty szerint a képzelet és a hallucináció egyaránt szinkretikus tapasztalat, mely visszavezet a prepredikatív (nyelv előtti) világba, ahol még a képzelet és az észlelés nem vált teljesen elkülönítetté (Benvenuto, 2015, p. 185).

Stephensen az észlelés ambiugitása szempontjából értelmezi Merleau-Ponty hallucinációval kapcsolatos fejtegetéseit. Merleau-Ponty nem az élénk vizuális hallucinációkra fókuszál. A nem-vizuális jellegű hallucinációs tapasztalatot Stephensen kutatásának egyik résztvevője is illusztrálja. Az alany, miközben egy buszon utazott, elkezdett egy foltot bámulni és hirtelen az az intenzív érzése támadt, hogy valaminek lennie kell a folt mögött. Viszont nem úgy írja le ezt a látszólagos bizonyosságot, mint egy konkrét hallucinációt. Stephensen szerint a pszichózis esetén az alany nem egy párhuzamos világban találja magát, ahol fantasztikus események bontakoznának ki. Ahogy egy másik páciense fogalmazott: nem arról van szó, hogy az égbolt hirtelen rózsaszínné változik. A pszichotikus tapasztalat egy másik ontológiai dimenziót tár fel, de ez a világ az interszubjektív világban-benne-lét középpontjában helyezkedik el. Ezért is válik rejtélyessé a nem mindennapi tapasztalat. A valóság kifordul önmagából, avagy egy hasadás keletkezik benne – állítja Stephensen. Új jelentésrétegek keletkeznek, melyek az észlelt világ ambiugitásával, többértelműségével állnak kapcsolatban (Stephensen, 2025, p. 11).

Romdenh-Romluc szerint Merleau-Ponty elemzései arra utalnak, hogy hallucináció esetén felfokozódik a pszeudo-környezet (*fictitious milieu*) reprodukciója. (Úgy tűnik, hogy a mágikus hiperaktivitáshoz hasonló jelenséggel állunk szemben.) A fenomenális test motorikus képességei és rögzült habitusai révén alkalmazkodik a környezethez. A hallucináció esetén viszont külső ingerek hiányában is életbe lép egy virtuális (és egyben korábbi) környezet homályos reprodukciója. Romdenh-Romluc szerint ez a jelenség alapvetően egy affektív viszonyulási mód a környezethez. Olyan affektív állapotok manifesztálódnak, amelyek nem kapcsolódnak az aktuális környezethez. Egy korábban otthonos környezet hirtelen kísértetiessé vagy egyenesen veszélyessé válik. A szerző a tévelyhangulathoz (*delusional mood*) hasonlítja Merleau-Ponty pszeudo-környezetét, amely a szkizofrénia-spektrum zavarokban és a hallucinogének kiváltotta élménytartományban is jelentkezhet (Romdenh-Romluc, 2009, p. 81).

Merleau-Ponty *Az észlelés fenomenológiájában* Sartre kiadatlan jegyzeteit is idézi. Sartre meszkalin-élménye közben az észlelt világ átalakul, olyan benyomása támad mintha gumi-villanykörtéket látna, minden nyálkásnak és pikkelyesnek tűnik, majd úgy érzi, mintha egy szigeten lenne kígyókkal körülvéve. Merleau-Ponty úgy véli, hogy a hallucinációk rávetülnek az észlelt világra, de tisztavirágéletűnek tekinti

őket. A hallucináció tartalmait, például egy patkányt, pedig csak a „stílusuk és fizionómiájuk reprezentálja”. Artikulálatlan fenomének, affektív entitások vagy mágikus jelenlétek ezek, melyek mellőzik az oksági viszonyokat (Merleau-Ponty, 2012, p. 369). A hallucináció viszont arra is képes, hogy az észlelés helyébe lépjen. Merleau-Ponty számára úgy tűnik, hogy az észlelés és a hallucináció a tudat ugyanazon konstitutív tevékenységében gyökerezik (Merleau-Ponty, 2012, p. 370).

A horizontális hallucináció fenomenológiája

A horizontális hallucináció fogalmában visszaköszönnek Merleau-Ponty megállapításai. Matthew Ratcliffe 2017-ben megjelent átfogó munkája (*Real hallucinations*) a hallucináció igen gazdag tipológiáját nyújtja. Bár Ratcliffe elsősorban az auditív hallucinációkat és a gondolatbeültetési téveszméket vizsgálja, a hallucinációk tipizálása közben bevezeti a horizontális hallucináció fogalmát is. Fenomenológiai vizsgálódásának kiindulópontja a tézis, hogy az intencionális állapotok csak ideális esetben különböznek egymástól teljesen. A szubjektív tapasztalati mezőt az érzéklődések, torzított emlékek, hallucinációk és téveszmék is tarkíthatják. Ratcliffe Merleau-Pontyhoz hasonlóan azt állítja, hogy az aktuális életvilágunk kondicionál minket arra, hogy éles különbségeket tegyünk észlelés, fantázia, emlékezet és hallucináció között.

A hallucinációnak nem kell feltétlenül az észlelési tapasztalatokhoz hasonlítani. Ratcliffe Merleau-Pontyhoz csatlakozik és azt állítja, hogy bizonyos hallucinált tartalmak pusztán rávetülnek az észlelt világra és csak egy érzéki modalitásra korlátozódnak. Azt nem tartja elképzelhetőnek, hogy érzéki adódások teljes hiányában is hallucinációról beszéljünk. Természetesen az észlelt tárgyak multimodálisan adódnak és interszubjektív módon igazolhatók. Egy kávéspoharat – mint észleleti tartalmat – megragadhatunk és áthelyezhetünk egy tetszőleges térbeli helyre, de a pohár vizuális hallucinációja már kizárja a praktikus viszonyulás lehetőségét.

Ratcliffe a horizontális hallucináció kategóriáját Merleau-Ponty nyomán vezeti be. A hallucináció kizárólag „horizontális struktúrákból” áll és rávetül az észlelt világra. A fenomenális test egy sajátos megjelenítő képességgel rendelkezik, képes környezetet és kontextust teremteni a hallucinált tartalomnak. Ez a horizontba-illesztés azonban csak halvány árnyéke a korábbi tapasztalati valóságnak. Ratcliffe szerint a horizontális hallucináció esetén inkább csak úgy *érezzük*, hogy valami hatással van ránk és a dolgok a szokásos értelmüktől eltérően adódnak.⁶ A fenomenológiai tapasztalatfogalom szerves részét képezi, hogy lehetőségeket és üres horizontokat is elővételezhetünk az észlelés során. Ratcliffe a gyászt elemezve megállapítja, hogy a habituális és affektív anticipációk révén a gyászoló személy számára betöltetlen lehetőségként jelenlévővé válik az elhunyt hozzátartozó. A korábbi élénk emlékek előfeszítik az elővételezéseket, a hozzátartozó világban-benne-léte egyfajta hatásként

⁶ Renee a szkizofrén lány önéletrajzi könyvében azt állította, hogy hallucinációi nem annyira képekként, hanem inkább érzésekként adódtak (Ratcliffe, 2017, p. 198).

és atmoszféraként továbbra is jelen van a gyászoló számára. Ebből a szempontból a hiány tapasztalatáról beszélhetünk és az elvárások teljes megsemmisülése vezet el az áthidalhatatlan távollét felfogásához (Ratcliffe, 2017, p. 208). A hiány tapasztalata hasonló jelenség ahhoz, amit Sartre reprezentált a *Lét és a semmiben*. A kávézó, melyben Pierre érkezését várja Sartre egy hiányzó alak vagy előtér (tehát Pierre személyének) háttérévé válik. Az előzetes elvárások alapján megpróbáljuk Pierre-t megpillantani, de csak személyének hiányát tapasztaljuk. Ratcliffe szerint a gyázmunka esetén nem csupán egy, hanem számtalan egymást követő szituációban jelenhet meg a hiány tapasztalata. A be nem teljesült anticipációk a hiány jelenlétét tudatosítják az észlelőben (Ratcliffe, 2017, p. 216).

A horizontális struktúráknak, melyek a horizontális hallucinációkban jelennek meg, nincsenek színeik vagy egyéb érzéki tartalmaik. Inkább lehetséges cselekvésekből és szituációkból állnak. A horizontális hallucinációk tipikájának felvázolása nem könnyű feladat. Ratcliffe úgy gondolja, hogy ezek állhatnak affektív elvárásokból, lehetőségek tapasztalatából, vagy kevésbé specifikus, azaz homályos jelenlétérzetekből. A horizontális hallucinációk nem konkrét észlelések, hanem csak észlelés-szerű tapasztalatok, de Ratcliffe egy helyen a „perceptuális imagináció” kifejezést is használja velük kapcsolatban (Ratcliffe, 2017, p. 215).

Az üres horizontok megjelenésének patológus és nem patológus formái is lehetnek. A nem patológus hatás Ratcliffe szerint a tériszonyban tapasztalható. Ratcliffe a gyerekeivel egy bécsi bevásárlóközpont üvegfalú járdáján haladt tizenöt méter magasan és azon gondokozott, hogy hogyan éli meg éppen a tériszonyt. Nem a félelem fogta el attól a gondolatától, hogy a járda összeomolhat alatta, hanem olyan érzése támadt, hogy az éppen most összeomlik alatta. Tehetetlennek érezte magát és amikor lenézett a járdára olyan benyomása támadt, hogy darabokra török, miközben azt is világosan érezte, hogy nem történik semmi rendkívüli és a folyosó teljesen ép. Mintha két forgatókönyv épült volna egymásra. A konszenzuális világban minden haladt a maga útján, viszont a privát világában az éppen összeomló járda és a tehetetlenség uralkodott.

Mi a különbség a tériszony előbbi példája és patológus horizontális hallucináció között? Az összeomló járda intuíciójának ellentmondott az aktuális konszenzuális világ tapasztalata. Mivel Ratcliffe az észlelt világban horgonyozta le magát ezért zárójelbe tudta tenni a katasztrófa illékony affektív benyomásait. Merleau-Pontyra hivatkozva Ratcliffe azt állítja, hogy a patológus horizontális hallucináció akkor bukkan fel, amikor megváltozik a szubjektum tapasztalati mezejének stílusa, azaz a világba vetett „észlelési hit” és bizonyosság megrendül (Ratcliffe, 2017, p. 199). Másképpen fogalmazva, megváltozik a szubjektum globális anticipációs stílusa (*global anticipatory style*). Változás áll be az egész intencionális struktúrában: a lehetőségek már nem a konszenzuális világ logikája szerint aktualizálódnak, és előáll a Merleau-Ponty által is leírt jelenség, melyben egy környezet korábbi aspektusai, lehetőségei a valós jelenlét sajátosságát öltik magukra (Ratcliffe, 2017, p. 199). Hogyan működhetnek a horizontális hallucinációk patológus variánsai? Tegyük fel,

hogy egy széket látok, ugyanakkor megtapasztalom egy éhes tigris jelenlétét is anélkül, hogy vizuális benyomásom vagy képzeleti képem lenne róla. Az üres szék tapasztalati horizontjához hozzátartozik, hogy rá lehet ülni, de ha a fenyegető tigris elővételezése vagy akár jelenlétérzete is beépül a konszenzuális világba, akkor már korántsem tűnik úgy, hogy nyugodtan pihenhetünk a széken. Az eltérő tapasztalati horizontok ebben az esetben is egymásra épülnek, sőt rivalizálnak. Ratcliffe azt is elképzelhetőnek tartja, hogy az alany a tigris jelenlétét érzi anélkül, hogy ez az üres horizontális struktúra rávetülne az éppen észlelt tárgyra. Ezek az üres horizontok *affektív anticipációkból* nyerik erejüket. Az alany nem látja vagy hallja a tigris közeledését – nincsenek konkrét vizuális vagy auditív hallucinációi –, de mégis egy fenyegető jelenlétérzet kínozza (Ratcliffe, 2017, p. 200).

Konklúziók

Egyelőre nyitott kérdés, hogy vajon empirikus szempontból is igazolható-e a horizontális hallucináció Merleau-Ponty és Ratcliffe által felvázolt formája. Ratcliffe szerint a hallucinációk és az érzéksalódások fenomenológiai vizsgálata összehangolható a prediktív kódolás neurobiológiájával.⁷ A horizontális hallucináció egy olyan filozófiai-pszichológiai hallucináció-koncepciónak tűnik, amely nem illeszthető be az ortodox hallucináció átfogó kategóriájába (mely szerint a hallucináció veridikus észleleti tapasztalathoz *hasonló*). A horizontális hallucináció lehetőségekkel, benyomásokkal, affektív állapotokkal és atmoszferikus hatásokkal operál. Ezek az üres vagy homályos tapasztalati horizontok viszont nem kiegészítik és elmélyítik a tapasztalatot, hanem éppen ellenkezőleg, megbontják a tapasztalat integritását és egy idioszinkretikus privát világot metszenek ki a személyközi térből. További fenomenológiai vizsgálódás célja lehet, hogy meghatározzuk a horizontális hallucinációk típusait. Ez viszont nagyon bonyolult feladat. Egyrészt, ahogy Merleau-Ponty is hangsúlyozta, a hallucináló alanyok beszámolóinak megértése egy hermeneutikai probléma. Másrészt pedig a tudat nem-reprezentálható tartományába próbálunk betekintést nyerni, mely legalább annyira nehezen megpillantható, mint Sartre perzeptuális illúziója a három felhővel kapcsolatban.

⁷ A prediktív feldolgozás-elmélet a látás komputációs megközelítéséből származik. A modell szerint az észlelt világ egy valószínűségre alapozott hipotézisen nyugszik, melyet az alany folyamatosan korrigál a prediktív hibák előfordulása esetén. A hallucináció akkor keletkezik, amikor a predikciók mögött álló korábbi evidenciákra túl kevés vagy túl sok hangsúly kerül. Ennek eredményeképpen például hangokat hallucinálhat az alany (Wilkinson et al., 2021, p. 224).

Irodalom

- Benvenuto, S. (2015). Merleau-Ponty and hallucination. *American Imago*, 72(2), 177–196.
- Blom, J. D. (2015). Defining and Measuring Hallucinations and their Consequences – What Is Really the Difference between a Veridical Perception and a Hallucination? Categories of Hallucinatory Experiences. In D. Collerton, U. Mosimann, & E. Perry (Eds.), *The Neuroscience of Visual Hallucinations* (pp. 23–45). John Wiley & Sons.
- Boothroyd, D. (2006). *Culture on drugs: Narco-cultural studies of high modernity*. Manchester University Press.
- Casey, E. S. (2003). Imagination, fantasy, hallucination, and memory. In J. Philips & J. Morley (Eds.), *Imagination and its Pathologies* (pp. 65–87). MIT Press.
- Cimino, A. (2019). The Sense of Deception: Illusion and Hallucination as Nullified, Invalid Perception. *Husserl Studies*, 35, 27–49.
<https://doi.org/10.1007/s10743-018-9238-3>
- Collerton, D., Perry, E., & Bowman, A.R. (2020). Hallucinations and imaginations. In A. Abraham (Ed.), *The Cambridge handbook of the imagination* (pp. 728–759). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108580298.044>
- de Beauvoir, S. (1960). *The Prime of Life* (P. Green, Trans.). Penguin Books.
- Hare, M. S. (2021). Hallucinations: A Functional Network Model of How Sensory Representations Become Selected for Conscious Awareness in Schizophrenia. *Frontiers in Neuroscience*, 15, 1–11. <https://doi.org/10.3389/fnins.2021.733038>
- Keefe, R. S. E. (1998). The neurobiology of disturbances of the self: Autozoetic agnosia in schizophrenia. In X. F. Amador, & A. S. David (Eds.), *Insight and psychosis* (pp. 142–173). Oxford University Press.
- Linszen, M. M. J., de Boer, J. N., Schutte, M. J. L. et al. (2022). Occurrence and phenomenology of hallucinations in the general population: A large online survey. *Schizophrenia*, 8(41). <https://doi.org/10.1038/s41537-022-00229-9>
- Merleau-Ponty, M. (2012/1945). *Az észlelés fenomenológiája* (Sajó S., Ford.). L'Harmattan – Magyar Fenomenológiai Egyesület.
- Mishara, A. L. (2004). Disconnection of external and internal in the conscious experience of schizophrenia. Phenomenological, literary and neuroanatomical archeologies of the self. *Philosophica*, 73, 83–127.
<https://doi.org/10.21825/philosophica.82226>
- O'Shiel, D. (2011). Sartre's Magical Being: An Introduction by Way of an Example. *Sartre Studies International*, 17(2), 28–41.
- Parlar, M. E., & Heinrichs, R. W. (2021). Cognitive decline and impairment in schizophrenia spectrum disorders reconsidered. *Schizophrenia Research*, 228, 626–632.

- Parnas, J., Urfer-Parnas, A., & Stephensen, H. (2021). Double bookkeeping and schizophrenia spectrum: divided unified phenomenal consciousness. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 271, 1513–1523. <https://doi.org/10.1007/s00406-020-01185-0>
- Ratcliffe, M. (2017). *Real hallucinations. Psychiatric Illness, Intentionality, and the Interpersonal World*. The MIT Press.
- Romdenh-Romluc, K. (2009). Merleau-Ponty's Account of Hallucination. *European Journal of Philosophy*, 17(1), 76–90. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2007.00277.x>
- Sartre, J-P. (1997/1940). A kép intencionális szerkezete (Horváth Cs., Ford.). In Bacsó B. (Szerk.), *Kép, fenomén, valóság*. (pp. 97–141). Kijárat.
- Sartre, J-P. (2014/1940). *The Imaginary: A phenomenological psychology of the imagination* (J. Webber, Trans.). Routledge. [L'imaginaire]
- Sartre, J-P. (2012/1936). *The Imagination* (K. Williford & D. Rudrauf, Trans.). Routledge. [L'imagination]
- Sass, L. (2017). *Madness and modernism. Insanity in the Light of Modern Art, Literature, and Thought (revised edition)*. Oxford University Press.
- Stephensen, H. (2025). Double alienation: A phenomenological perspective on psychosis. *Phenomenology and Cognitive Sciences*. Published: 11 August 2025. <https://doi.org/10.1007/s11097-025-10090-7>
- Wilkinson, S., Green, H., Hare, S., Houlders, J., Humpston, C., & Alderson-Day, B. (2021). *Thinking about hallucinations: why philosophy matters*. *Cognitive Neuropsychiatry*, 27(2–3), 219–235. <https://doi.org/10.1080/13546805.2021.2007067>
- Zhou, X., & Lei, X. (2018). Wandering Minds with Wandering Brain Networks. *Neuroscience Bulletin*, 34(6), 1017–1028. <https://doi.org/10.1007/s12264-018-0278-7>